

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Öğretim Programı ve Ders Kitabı İnceleme (4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi)

Elif IŞIK DEMİRHAN¹

Geliş Tarihi: 03.05.2021

Kabul Tarihi: 02.07.2021

Doi: 10.47503/jirss.931329

Özet

Toplumsal cinsiyet algısı ilk olarak ailede şekillenmeye başlar. Bireyin okula başlaması ile bu algı pekiştirilmekte ya da bu algıda değişiklikler meydana gelmektedir. Bireyin toplumsal cinsiyet algısında, eğitimin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Öğretim programları, ders kitapları, öğretmen davranışları, okul kültürü, toplumsal cinsiyet algısını etkilemektedir. Bireyin, cinsiyetinden dolayı; diğer cinsiyetten farklı normlara göre değerlendirilmesi, toplumsal yaptırımların farklılaşması, tanınan hakların sınırlandırılması; bireysel gelişim açısından, insan hakları açısından, kabul edilmemesi gereken bir durumdur. Bu çalışmanın amacı; 4. sınıf "İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi" dersi öğretim programında ve ders kitabında toplumsal cinsiyet eşitliğine verilen önemi ve tespit edilen eksiklikleri açığa çıkarmaktır. Çalışma doküman analizi yapılarak hazırlanmış nitel bir araştırmadır. Çalışmada elde edilen bulgular; ders kitabında yer alan metinlerde toplumsal cinsiyet eşitliği vurgusu olduğu görülmektedir. Fakat kitapta yer alan görsellerde toplumsal cinsiyet eşitsizliği görülmektedir. Görsellerde meslekler temsil edilirken kalıp yargılar görülmektedir. Kazanımlarda "insan" vurgusu yapılırken temsiller hayvan resimleriyle verilmektedir. Ders kitabında 104 kadın görseline yer verilirken 196 erkek görseline yer verilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir toplum oluşturulmak isteniyorsa, ders kitapları açısından yapılması gerekenler, Talim ve Terbiye Kurulu Kitap İnceleme Komisyonu yayınevlerinin hazırladıkları ders kitaplarını titiz bir şekilde incelemelidir. Ders kitabı yazarları, öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliği algısını pekiştirecek metinler yazmalıdır. Ders kitabı yazarları toplumsal cinsiyet ile kalıplaşmış meslek algısını değiştirecek metinlere ve görsellere yer vermelidir. Ders kitaplarını yazan komisyonlarda görsel tasarım uzmanı, dil uzmanı ve eğitim bilimcilerin yanı sıra toplumsal cinsiyet konusunda eğitim almış kişilere de yer verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Toplumsal cinsiyet eşitliği, Ders Kitabı, Yurttaşlık.

¹ Doktora Öğrencisi. Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkiye. elifisikdemirhan@gmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4734-0507>

In terms of Gender Equality, Curriculum and Textbook Review (4th Grade Human Rights, Citizenship and Democracy)

Received Date: 03.05.2021

Accepted Date: 02.07.2021

Doi: 10.47503/jirss.931329

Abstract

Gender perception first begins to take shape in the family. With the individual starting school, this perception is reinforced, or changes occur in this perception. The role of education in the individual's gender perception is an undeniable fact. Curricula, textbooks, teacher behaviors, and school culture affect gender perception. Due to the individual's gender; evaluation according to norms different from the other gender, differentiation of social sanctions, limitation of the recognized rights; in terms of individual development and human rights, it should not be accepted. The aim of this study is; it is to reveal the importance given to gender equality and the deficiencies identified in the 4th grade "Human rights, citizenship and democracy" curriculum and textbook. The study is a qualitative research prepared by document analysis. Findings of the study; there is an emphasis on gender equality in the texts in the textbook. However, the images in the book show gender inequality. While the professions are represented in the pictures, stereotypes are seen. While the emphasis is on "human" in the acquisitions, the representations are given with animal pictures. There are 104 female images in the textbook, while 196 male images are included. If it is desired to create a society based on gender equality: things to do in terms of textbooks, The Book Review Commission of the Board of Education and Discipline should carefully examine the textbooks prepared by publishing houses. Textbook authors should write texts that will reinforce students' perception of gender equality. Textbook authors should include texts and images that will change the perception of gender and stereotyped profession.

Keywords: Gender, Gender equality, Textbook, Citizenship.

GİRİŞ

Her toplum, her siyasi otorite varlığının devamı için belli normların devam etmesini istemektedir. Bu durum sosyalleşme ile başlayan toplumsallaşma ile devam eden bir süreç olarak görülmektedir. Toplumsallaşma sürecinde ilk roller ve sosyal çevre; aile sınırları ile dar bir çerçeveden ibarettir. Bireyin okula başlaması, arkadaş çevresi, medya vb. bireyler arası etkileşimde oldukça etkilidir. Bu etkiler ile birey kimliğini şekillendirmeye başlar ve toplumsal uyum sağlamak için gerekli davranışları bu sosyal çerçeve ile kazanır.

Okulun temel amaçlarından birisi de öğrencileri toplumsallaştırmak, gerekli bilgi ve becerilerle donatarak üretici bireyler olmalarını sağlamak ve toplumun kültürel değerlerini yeni kuşaklara aktarmak olarak ifade edilmektedir (Esen ve Bağlı, 2002). Kız ve erkek çocuklar toplumsallaşma süreçlerinde çeşitli oyun, etkinlik, meslek, duygu, davranış ve tutumların kendileri için uygun olup olmadığını ayırt etmeye başlarlar (Dökmen, 2017).

Bu toplumsallaşma sürecinde birey içinde yaşadığı toplumun toplumsal cinsiyet rollerini de kazanmış olur. Cinsiyet (sex), doğuştan getirdiğimiz biyolojik özelliklerimiz olarak kabul edilmektedir. Toplumsal cinsiyet (gender); toplum ve kültür tarafından yapılandırılmış, biyolojik cinsiyetten ayrı olarak gelişen cinsiyet kimliği, statü ve sorumlulukları ifade etmektedir (Castillo ve Cecilia, 2006). Toplumsal cinsiyet rolleri ise toplum tarafından oluşturulmuş ve bireylere toplumsallaşma sürecinde öğretilmiş rollerdir (Çelik, 2008).

Toplumsal cinsiyet terimi 1970'li yıllarda alan yazında kullanılmaya başlanmıştır. Ann Oakley (1972) 'Sex, Gender ve Society' (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) adlı eserinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımını konu edinmiştir. Böylece bu kavram tartışılmış ve kullanımı artmaya başlamıştır.

Dökmen'e göre toplumsal cinsiyet (gender) kavramı kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamların ve beklentilerin ifadesidir; kültürel bir yapının karşılığıdır ve genellikle bireyin biyolojik yapısı ile de bağı bulunan psikolojik özelliklerini de kapsamaktadır (Dökmen, 2017).

Cuddy, Fiske ve Glick (2004)' e göre, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları erkekler için de geçerli olmasına rağmen erkeklere ait olan özellik ve rollere daha olumlu değerler yüklenmektedir. Bu durumda, kadınların farklı biçimlerde ayrımcılığa maruz kalmalarına yol açmaktadır (akt. Demirel, 2009). Toplumda kadının ve erkeğin özel ve kamusal alandaki sınırını, toplumsal hayata ne kadar katılacağını ve nasıl temsil edileceğini toplumsal cinsiyet rejimi belirler (Ökten, 2009).

Toplumsal cinsiyet kökeni eskilere dayanmaktadır. Örneğin, Orta çağa bakıldığında "Kadının ruhu var mıdır, yok mudur?" sorusunun din adamları, filozoflar arasında tartışıldığı görülmektedir. Kadınlar Tanrı karşısında eşit insan olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır fakat mücadeleler bireysel gerçekleşmiştir. 14. yy'da "Kadınlar Kenti (La cite des dames)" kitabında Christine de Pizan kadınların duygularını aşağıda verildiği gibi ifade etmiştir (Akt. Berktaş, 2013).

"Hiçbir günah kadının ki kadar büyük değildir diyorlar ama kadınlar adam öldürmezler, kentleri yakıp yıkmazlar, halkı ezmezler, toprakları yağmalamazlar, sahte sözleşmeler düzenlemezler. Kadınlar şefkatli, nazik, yardımsever, alçak gönüllü, sağ duyulu varlıklardır."

1789'da Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi ile insanın doğuştan birtakım haklara sahip olduğu kabul edilmiştir. Fakat sözleşmede geçen 'insan' ifadesi sadece erkekleri kapsamıştır (Suğur, 2000). 1791'de Kadının ve Kadın Yurttaşın Bildirgesini yayınlayan

Olympe De Gouges, insan haklarının kadınlara da tanınması gerektiğini ifade etmiştir (Donovan, 2016).

Toplumda kadının haklarını çoğaltmak, erkeğinkiler seviyesine çıkarmak, eşitlik sağlamak amacını güden düşünce akımı, kadın hareketi (TDK, 2021) olarak tanımlanan feminizm, bilincinin içeriğini 19. yy. itibariyle şu beş unsur oluşturmuştur (Berktaş, 2013):

-Kadınların bağımlı bir toplumsal grup olduklarının ve bu gruba dahil olmak nedeniyle haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmaları,

-Bağımlı konumlarının doğal değil, toplumsal/kültürel olarak belirlenmiş bir olgu olduğunu anlamaları,

-Bu durumun değiştirilmesi için bağımsız mücadele hedeflerinin ve stratejilerinin tanımlanması,

-Hedeflere ulaşmak açısından kadınlar arası dayanışma duygusunun ve pratiklerinin oluşturulması,

-Geleceğe ilişkin alternatif bir vizyon geliştirilmesi.

20. yy'da önemli bir adım atılarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edilmiştir. Bu beynamede din, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasal görüş, ulusal köken gibi bir ayırım yapılmaksızın herkesin insan hak ve özgürlüklerinin tümüne sahip olduğu kabul edilmiştir (Suğur, 2000). 1979 yılında Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile insan hakları belgelerinde ve uluslararası hukukta kadınların özgül problemlerinin tam olarak yansıtılmadığı belirtilmiş, "kadınların insan hakları" kavramı, uluslararası hukuk metinlerinde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır (Berktaş, 2004).

Kadına toplumda erkekle eşit olarak yer verilmemesi, kadının arka planda bırakılması *pozitif ayrımcılık* kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Pozitif ayrımcılık tarihsel olarak dışlanmış grupların eğitim başta olmak üzere siyaset, istihdam gibi alanlara katılımlarını sağlayarak, dışlanmış gruplara temsil imkânı oluşturmaya çalışan bir dizi kuramsal politika ve uygulamayı ifade etmektedir (Öztaş, 2004).

Flowers'a göre toplumsal cinsiyet eğitimi, toplumsal cinsiyet bilincinin oluşumu ile başlar. Toplumsal bilinç, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının olumsuz etkilerini ayırt etme ve onlardan ortaya çıkan eşitsizliklerin giderilmesi anlamında kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eğitimi ile kız çocuklarının eğitimi, kadınların kamusal alanda söz sahibi olması, bağımsız bir kişilik geliştirmesi sağlanabilir. Erkeklerin de başarısızlık korkusunun üstesinden gelmesi, daha az saldırgan olmalarının sağlanması sonuçları elde edilebilir (Flowers, 2009).

Toplumsal cinsiyet rollerinin kazanılmasında okul önemli bir yere sahiptir. Bireyin toplumsallaşması ve kültürün aktarımını sağlayan okul bu işlevini çeşitli araç ve materyallerle gerçekleştirmektedir. Ders kitapları eğitimin vazgeçilmez bir aracı olarak görülmekte ve programın amaçlarını öğrenciye açık ve örtük mesajlarla iletmektedir (Baştürk, 2006; Bayrakçı, 2005; Tietz, 2007). Özellikle ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin tarihsel algılarını ve toplumsal konumlarını şekillendirmek için ders kitapları oldukça önemli bir araçtır (Gümüšoğlu, 2016).

Ders kitabı, çocuğun yaşadığı kültür ile bütünleşmesini sağlayan, o toplumun yaşam biçimini, kültürünü gelenek ve göreneklerini, felsefesini, etkileşim biçimlerini öğreten ilk kaynaktır (Baştürk, 2006).

Türkiye’de toplumsal cinsiyete bakıldığında; Modern Türkiye’nin kurucusu Atatürk’ün kadın erkek eşitliğini vurguladığı ifadeleri dikkat çekmektedir (Akt. Unan, 1959):

“Bir toplum, cinslerden yalnız birinin yüzyılımızın gerektirdiklerini elde etmekle yetinirse, o toplum yarı yarıya zayıflamış olur... Bizim toplumumuzun uğradığı başarısızlıkların sebebi, kadınlarımıza karşı ihmal ve kusurun sonucudur... Bir toplumun bir uzvu faaliyette bulunurken öteki uzvu atalette olursa, o toplum felce uğramış demektir... Bizim toplumumuz için ilim ve fen lüzumlu ise, bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın elde etmeleri gerekir... Bundan dolayı kadınlarımız ilim ve fen sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim basamaklarından geçeceklerdir... Kadınlar toplum yaşamında erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır (31 Ocak 1923, İzmir).”

“Bir toplum, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kabil midir ki, bir kütlenin bir parçasını ilerletelim, diğerini öylesine bırakalım da kütlenin hepsi yükselme şerefine erişebilsin? Mümkün müdür ki, bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilsin? (30 Ağustos 1925, Kastamonu)”

3 Mart 1924’te Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Türkiye’de kadın ve erkeğe eşit eğitim hakkı verilmiştir. Müfredat kız çocuklarına insan oldukları, özgür oldukları bilinci verecek şekilde hazırlanmıştır (Doğramacı, 1988).

Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını amaçlayan uluslararası iki belgeye 1995’te Pekin Eylem Planına ve 1985’te de Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması (CEDAW) sözleşmesine katılmıştır. Pekin Eylem Planı, toplumsal cinsiyete duyarlı öğretim programlarının her sınıf düzeyi için oluşturulmasını ve uygulanmasını öngörmektedir. Ayrıca imzalayan ülkeleri, ‘erkek çocuk ve yetişkin erkeklerin değişen toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumlulukları çerçevesinde eğitim materyallerini kalıplaşmış cinsiyet rollerinden bağımsız politikalar geliştirmekle sorumlu tutmuştur’ (UNICEF, 2003). CEDAW’ın 10. maddesinde ise okul öğretim programlarının ve özellikle okul ders kitaplarının incelenmesi öğretim yöntem ve tekniklerinin yeniden düzenlenmesinin gerekliliğinden söz edilmiştir (UNICEF, 2003). 2003 yılında UNICEF’in hazırladığı “Eğitimin Cinsiyet Açısından İncelenmesi” raporunda öğretim programında, ders materyallerinde, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerinden arındırılmadığını belirtmiştir. 16 Temmuz 2009 da “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı” konulu çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştay, ders kitaplarını toplumsal cinsiyetten arındırmak için neler yapılması gerektiğiyle ilgili yapılmıştır.

2010 yılında Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM)’nin raporunda; ders kitap setlerinde metin ve görsellerde kız-erkek öğrenci sayılarının eşit tutulduğu ve aile ile ilgili kazanımlarda anne baba rollerinde; demokratik yapıya ve kadın erkek eşitliğine dikkat çekildiği yönünde ifadeler raporda belirtilmiştir. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) himayesinde “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu” kurulmuştur. Komisyonun, öğretim programlarını, ders kitaplarını cinsiyet ayrımcılığından arındırmak için tarama yaptığı, metinlerin cinsiyet eşitliği ön planda tutularak yeniden düzenlendiği doğrultusunda ifadeleri de raporda yer almaktadır (KGSM, 2010).

7 Mayıs 2015’te “Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı üniversite çalıştayı” düzenlendi. Çalıştay dört tema üzerinde yoğunlaştı. (1) Toplumsal cinsiyet eşitliği dersinin zorunlu ders olarak müfredata dahil edilmesi, (2) üniversite ortamında şiddet, cinsel taciz, istismar ve

mobing, (3) üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin genel kabul görmesinin sağlanması, (4) üniversitelerin yöneticilerine idari ve akademik personeline toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının kazandırılması.” Çalıştay raporu YÖK’e sunuldu, 2016-2020 kadına yönelik şiddetle mücadele ulusal eylem planında “Yükseköğretim Kurulu'nun 28.05.2015 tarihli Genel Kurul Toplantısı'nda alınan karar doğrultusunda tüm fakülte ve lisans programlarında toplumsal cinsiyet eşitliği, kadına yönelik şiddet, kadın erkek eşitliği ve kadının insan hakları konularını kapsayan derse yer verilmesi sağlanacaktır.” Bu karar doğrultusunda yükseköğretim düzeyinde “toplumsal cinsiyet eşitliği” dersinin üniversitelerin yetkili kurullarınca alınacak kararlar doğrultusunda zorunlu veya seçmeli ders şeklinde yer alması veya her yarıyıl bu konuda bir bilimsel etkinlik düzenlenmesi karara bağlanmıştır (YÖK, 2015a).

TTKB’de belirlenen değerlendirme kriterlerinden biri de verilen örneklerde ve kullanılan karakterlerde cinsiyet açısından makul bir denge gözetilmesidir (KGM, 2017). Kadının Güçlenmesi ve Strateji Belgesi ve Eylem Planı’nda da (2018-2023) toplumsal cinsiyet eşitliği eğitim bölümünde de aynı bilgilere tekrar yer verilmiştir.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde kabul edilen “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2015)” 17 adet sürdürülebilir kalkınma hedefi ve 169 alt başlıktan oluşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden birisi de “Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların ve kız çocuklarının toplumsal konumlarını güçlendirmek” olarak ifade edilmektedir. “(a)Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü ayrımcılığın her yerde sona erdirilmesi, (b)toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilerletilmesi kadınların ve kız çocuklarının her düzeyde güçlenmeleri için sağlam politikaların ve yasal olarak uygulanabilir mevzuatların kabul edilmesi ve güçlendirilmesi” maddelerine yer verilmiştir.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Eylem Planı (2016-2020) Farkındalık yaratma ve zihniyet dönüşümü başlığında; Faaliyet 2.5. “Okul öncesi eğitimden başlayarak örgün ve yaygın eğitimin tüm kademelerinde kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında mevcut eğitim müfredatları/programları incelenerek, ihtiyaç duyulması halinde revize edilecek ve etkin uygulanması sağlanacaktır.” ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca “Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği uyarınca “eğitimcilerin, kitapları, temel insan hak ve özgürlüklerini destekleyen ve her türlü ayrımcılığı reddeden bir perspektifle elektronik olarak değerlendireceği bir sistem bulunmaktadır. Bu çerçevede, ders kitaplarının ayrımcılık içeren resim, ifade ve benzeri öğelerden arındırılması çalışmaları sürdürülecektir.” ifadeleriyle de desteklenmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı’nın imzaladığı protokollerde cinsiyet ayrımcılığını engellemek amaçlansa da ders kitaplarının cinsiyet ayrımcılığından arındırılmadığı görülmektedir (Ereş, 2006). Ders kitapları cinsiyet rolleri açısından açık bir şekilde kelimeler, örtük mesajlar ve hayaller içermektedir (Tietz, 2007). Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir toplum için ders kitaplarının toplumsal cinsiyet eşitliğine; öğretim programı, görseller, metinler ile uygun olması beklenmektedir.

Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği ile ilgili birçok çalışma da yapılmıştır. Gümüşoğlu (2008) çalışmasında, 1920’den 1945’e kadar ve 1945 sonrası yaratılmak istenen kadın imgesinin farklı olduğunu ifade etmiştir. 1920-45 arasında ders kitaplarında kadınlar çocuklara ülkeyi, uygarlığı öğreten olarak resmedildiği, fakat 1950’den sonra ailenin

hizmetçisi gibi yansıtıldığını belirtmektedir. Günümüzden on yıl önceye göre ders kitaplarında açık cinsiyet eşitsizliğinin olmadığını, fakat örtülü cinsiyetçi iletilerin daha fazla olduğu da çalışmada vurgulanmıştır.

Güneş (2008)'in araştırmasında 1990-2006 arasında TTKB tarafından onaylı yetmiş yakın ders kitabı incelenmiştir. 1990-2006 yılları arasında ders kitaplarında toplumsal cinsiyet açısından belirgin farklar olmadığı fakat toplumsal cinsiyet açısından olumlu bir değişim olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda çalışmada siyasi iktidar değişikliğinin ders kitaplarına etkisi olmadığı ifade edilmiştir.

Kükreler ve Kıbrıs (2017)'in çalışmasında CEDAW öncesi ve sonrası toplumsal cinsiyet eşitliği açısından Türkçe ders kitapları incelenmiştir. 1977-1979 ile 2013-2014 yılları arasında okutulan altı ders kitabı incelenmiştir. İncelenen kitapların görsel ve metinlerinde erkeklerin kadınlardan daha farklı meslek grupları ile sunulduğu görülmüştür. Fakat CEDAW ile toplumsal cinsiyet açısından olumlu gelişmeler olduğu da ifade edilmiştir.

Karakuş, Mutlu ve Coşkun (2018)'un çalışmasında 2017-2018 de güncellenen zorunlu derslerin öğretim programları incelenmiş, cinsiyetçi ifadelerin 2018 yılında 2017'ye göre azaldığı görülmüştür. 2017 programında en çok cinsiyetçi kavram içeren 'ders beden eğitimi ve spor' iken 2018 de cinsiyetçi ifadelerin tamamen çıkarıldığı görülmüştür. Fakat matematik dersindeki cinsiyetçi kavramların sayısının 2017 programıyla kıyaslandığında artmış olduğu görülmüştür.

Eğitim temel insan hakları arasında yer almaktadır. Eğitimin içeriği ya bireyin güçlenmesine katkı sağlar ya da güçsüz olmasına dayanak olur. Okulda ilk karşılaşılan ders materyallerinden biri de ders kitaplarıdır. Bu nedenle ders kitaplarının içeriği önem taşımaktadır. Devletin denetiminden geçtikten sonra çocuklara ulaşan bu ders kitaplarının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi önemlidir. Çünkü devlet ders kitapları aracılığıyla ideolojisini geleceğin büyüklerine aktarırken yetiştirmek istediği bireylerin niteliklerini de okullarda oluşturur (Gümüsoğlu, 2008). Bu nedenle "insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi" adı verilen kitap içeriğinin, toplumsal cinsiyet eşitliğini yansıtması önemlidir. İncelenen ders kitabının daha önce yapılan çalışmalarda toplumsal cinsiyet açısından incelenmemiş olması araştırmanın önemini artırmaktadır.

Çalışmanın Amacı

4. sınıf "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" ders kitabında yer alan görsellerde ve metinlerde toplumsal cinsiyetin durumunu açığa çıkarmaktır. Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1- 4. sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programı toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun mudur?

2- 4. sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki görsellerde kadın ve erkeğin temsil edilmesinde toplumsal cinsiyet eşitliği var mıdır?

2. a.- 4. sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yansıtılan kadın ve erkeğin kişilik rollerinde toplumsal cinsiyet eşitliği var mıdır?

2. b.- 4. sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki metinlerde toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili ifadeler var mıdır?

İncelemede Talim ve Terbiye Kurulu kitap inceleme kıstasları göz önünde tutulmuştur. Araştırmada kullanılan 'İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi' 4. sınıf ders kitabı Mili Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 28.05.2018 tarih ve 78 sayılı kararı ile 2018-2019 öğretim yılından itibaren kullanılan ders kitabıdır. İncelenen ders kitabı; Altay, Ay, Ertek, Polat, Selmanoğlu ve Yalçın (2018) tarafından yazılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme kullanılmıştır. Doküman incelemesi, hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Belli bir amaca yönelik kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsayan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışma Materyali

Çalışmada Altay, Ay, Ertek, Polat, Selmanoğlu ve Yalçın (2018) tarafından yazılan '4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi' ders kitabı incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Ders kitabından elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. İncelenen ders kitabında toplumsal cinsiyet ile ilgili metinler, görseller vb. betimsel analizi yoluyla çözümlenmiştir. Bu analizde amaç, bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Elde edilen bulgular önce sistematik ve açık biçimde betimlenir. Daha sonra betimlemeler yorumlanır neden-sonuç ilişkileri irdelenir, birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

BULGULAR

1) İnsan hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Öğretim Programında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bulguları

"İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda;

- İnsani değerleri benimseyen,
- Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen,
- İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi için adaleti ve eşitliği gözetken,
- İş birliğine ve bilgiye dayalı demokratik karar alma süreçlerine katılan,
- Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaşma arayan,
- Kurallara uyarak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan,
- Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan,

- Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen,
- Cumhuriyet ve değerlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi alanındaki gelişmelere katkısını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.”

Amaçlara bakıldığında insan hakları, demokrasi, hak ve özgürlük, eşitlik, iş birliği vb. vurgusu örtük olarak toplumsal cinsiyet eşitliği vurgusu yapıldığını düşündürmektedir.

İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı altı üniteden oluşmaktadır; (1) İnsan Olmak, (2) Hak, Özgürlük ve Sorumluluk, (3) Adalet ve Eşitlik, (4) Uzlaş, (5) Kurallar, (6) Birlikte Yaşama.

4.sınıf “İnsan Hakları ve Demokrasi’ öğretim programı incelendiğinde diğer ünitelerde sınıfta öğretmenin toplumsal cinsiyet eşitliği vurgusu yapabilmesine örtük olarak olanak tanımaktadır. Fakat 3.ünite (adalet ve eşitlik) kazanım ve açıklamaların da açık şekilde toplumsal cinsiyet eşitliği vurgusu görülmektedir.

Ünite 3: Adalet ve Eşitlik

Y.4.3.1. İnsanların farklılıklarına saygı gösterir.

İnsanlar arasındaki farklılıkların doğal olduğu ve bunun ayrımcılığa neden olmaması gerektiği vurgulanır.

Farklılıkların kimi zaman farklı haklara (çocuk hakları, kadın hakları, engelli hakları vb.) sahip olmayı gerektirdiğine değinilir.

Y.4.3.2. Adalet ve eşitlik kavramlarını birbiriyle ilişkili olarak açıklar.

Adalet ve eşitlik kavramlarının farklarına değinilir.

Adalet ve eşitlik bağlamında cinsiyet eşitliği, pozitif ayrımcılık konuları (dezavantajlılar, engelliler, çocuklar ile ilgili örnekler gibi) ele alınır.

Y. 4.3.3. İnsanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduğunu bilir.

Eşitliğin kurallar ve yasalar ile güvence altına alındığına değinilir.

Y.4.3.4. Adaletin veya eşitliğin sağlandığı ve sağlanamadığı durumları karşılaştırır.

Karşılaştırmalar; demokrasi kültürü, birlikte yaşama, uzlaş, çatışma bağlamlarında örneklerle ele alınır.

Y.4.3.5. Adil veya eşit davranılmadığında insanlarda oluşabilecek duyguları açıklar.

Öğrencilerin empati kurmalarını sağlayabilecek örneklere yer verilir (MEB,2018).

2) İnsan hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabı Bulguları

4.sınıf ‘İnsan Hakları ve Demokrasi’ kitabı toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenirken Talim Terbiye Kurulunun ders kitabı inceleme kriterlerinden ‘Anayasa, kanunlar ve ilgili diğer mevzuata aykırılık bulunmamalıdır.’ başlığı altında yer alan;

“Verilen örneklerde ve kullanılan karakterlerde kadın ve erkek dağılımı açısından makul bir denge gözetilmelidir.”

“Kadın erkek temsilinde isnat, ön yargı, kalıp yargı vb. bulunmamalıdır (TTKB, 2019).” maddeleri göz önünde tutulmuştur.

a) Görsellerde toplumsal cinsiyet:

Tablo 1.

Ders kitabında yer alan görsellerin cinsiyete göre durumu

Kadın görseli	Erkek görseli	Toplam İnsan Görseli
104	196	300

Ders kitabında 196 erkek,104 kadın görseli bulunmuştur. Görüldüğü gibi ilgili ders kitabında erkek görselleri kadın görsellerinden çok daha fazladır.

Tablo 2.

Kadın ve erkeklerin temsil ettiği mesleklerde toplumsal cinsiyet

Meslek grubu	Kadın	Erkek
Öğretmen	5	1
Hâkim	-	1
Esnaf	-	1
Zabıt kâtabi	1	-
Trafik polisi	-	1
Tiyatro Oyuncusu/sanatçı	1	1
Haber muhabiri	-	1
Toplam	7	6

Kitap içeriğinde yedi farklı meslek grubu yer almaktadır fakat erkek görsellerinde altı mesleğe yer verilirken, kadın görselleri üç meslekle sınırlı kalmıştır.

b) Kadın ve erkeğin kişilik rollerinde toplumsal cinsiyet:

Kitaptaki görsellerde genellikle kadın ve erkeklere tiyatro salonu, mahkeme salonu, otobüs durağı gibi toplu yaşam alanlarıyla yer verilmiştir. Bu toplu görsellerde erkek görsellerinin sayısının kadın görseli sayısından fazla olduğu görülmüştür.

Kitapta yardıma ihtiyacı olan iki insan görselinin ikisinde de kadın görseline yer verilmiştir (say. 82,95), (Resim 1. ve Resim 2.).

Resim 1. Yardıma ihtiyaç duyan kadın görseli
(s. 82)

Resim 2. Yardıma ihtiyaç duyan kadın görseli
(s. 95)

c) Kitaptaki metinlerde toplumsal cinsiyet ile ilgili ifadeler:

Kitapta toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olacak ifade yer almamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği bulguları ise;

İnsan hakları evrensel bildirgesi ilk maddesi: "Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar" (say.15).

Cumhuriyet Demek şiirinde "kadın erkek eşit" ifadesi (say 39).

'Farklılıklara saygı' konusunda "kadınların çalışma hayatına katılımını artırmak, çocuk ve yaşlıları koruyucu özel yasalar çıkarmak adaleti sağlamaya yönelik uygulamalardır" (say. 48).

"Toplumsal yaşamda bireyler arasında haklar bakımından ayırım gözetilmemesi ve var olan ayrımların ortadan kaldırılması eşitlik ilkesi ile mümkündür." (say.50).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 10. Maddesine göre "...kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir." (say. 50).

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi öğretim programı incelendiğinde özellikle "Adalet ve Eşitlik" ünitesi kazanımlarında ve açıklamalarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin vurgulandığı görülmektedir. Fakat **"İnsanların farklılıklarına saygı gösterir."** Kazanımı ve açıklamasının (Kazanımın açıklaması: İnsanlar arasındaki farklılıkların doğal olduğu ve bunun ayrımcılığa neden olmaması gerektiği vurgulanır. Farklılıkların kimi zaman farklı haklara (çocuk hakları, kadın hakları, engelli hakları vb.) sahip olmayı gerektirdiğine değinilir.) İnsan görselleri yerine hayvan görselleriyle verilmesi TTKB'nin kitap inceleme kriterlerinden "3.1.6. İçerik (etkinlik, kavram, terim, örnek, formül, anlatım dili, görsel öğeler vb.) ilgili yaş ve sınıf seviyesine uygun olmalıdır." maddesine uygun olmadığı düşünülmektedir. 9-10 yaş öğrencilerinin **"İnsanların farklılıklarına saygı gösterir."** Kazanımının insan figürleriyle görselleştirilmesinin gelişim açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Kitapta yer verilen görsellerde 104 kadın görseline karşılık 196 erkek görseli TTKB'nin kitap inceleme kriterlerinden "Verilen örneklerde ve kullanılan karakterlerde kadın ve erkek

dağılımı açısından makul bir denge gözetilmelidir.” Maddesine aykırı bulunmuştur. Özdemir ve Karaboğa (2019)’nın ortaokul matematik ders kitaplarında toplumsal cinsiyet çalışmasında da erkek görsellerinin kadın görsellerinden fazla olduğu ifade edilmiştir. Karabulut (2021)’ un ve Özer, Karataş ve Ergün (2019)’ün ders kitabı üzerine yaptığı çalışma bulguları da bu çalışmayı desteklemektedir.

Kadın ve erkek görselleri meslek gruplarına göre incelendiğinde kadınların öğretmen, zabıt kâtabi ve tiyatro sanatçısı olarak yansıtılırken erkeklerin öğretmen, hâkim, trafik polisi, haber muhabiri vb. yansıtılması mesleklere dair kalıplaşmış yargıları yansıtmaktadır. Bu durum TTKB’nin kitap inceleme kriterlerinden “Kadın erkek temsilinde isnat, ön yargı, kalıp yargı vb. bulunmamalıdır.” maddesiyle çeliştiği düşünülmektedir. Özdemir ve Karaboğa (2019)’nın çalışmasında da meslekler açısından erkeklerin daha çeşitli meslek gruplarında yer verildiği görülmüştür. Sönmez ve Dikmenli (2021)’nin Sosyal bilgiler ders kitabının toplumsal cinsiyet açısından incelendiği çalışmasında da meslek seçimlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği görülmüştür.

Ders kitabına kadın ve erkeğin kişilik rollerinde toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında kitapta yardıma ihtiyacı olan iki yetişkininde kadın görseliyle verilmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini düşündürmektedir. Kitaptaki görsellerde kalıp yargıların ders kitapları ile aktarımı okul sıralarından toplumsal yaşama taşınmaktadır. Bu durumda toplumların, toplumsal cinsiyete dair oluşturdukları yanlış yargıları değiştirememelerine yol açan en güçlü nedenlerden biri olmaktadır.

Kitaptaki metinlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olacak herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ünitelerde toplumsal cinsiyet eşitliğini vurgulayan ifadelere yer verilmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği hedefleniyorsa;

Talim ve Terbiye Kurulu Kitap İnceleme Komisyonu yayınevlerinin hazırladıkları ders kitaplarını titiz bir şekilde incelemelidir.

Ders kitabı yazarları, öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliği algısını pekiştirecek metinler yazmalıdır.

Ders kitabı yazarları toplumsal cinsiyet ile kalıplaşmış meslek algısını değiştirecek metinlere ve görsellere yer vermelidir.

Ders kitaplarını yazan komisyonlarda görsel tasarım uzmanı, dil uzmanı ve eğitim bilimcilerin yanı sıra toplumsal cinsiyet konusunda eğitim almış kişilere de yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

Asan, H. T. (2010). Ders kitaplarında cinsiyetçilik ve öğretmenlerin cinsiyetçilik algılarının saptanması. *Fe Dergi*, 2(2), 65-74.

Altay, N., Ay, S, Ertek, Z.Ö., Polat, H., Selmanoğlu, E., & Yalçın, H. (2017). *İlkokul insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ders kitabı 4* (1. Baskı). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

- Arslan Özer, D., Karatas, Z., & Ergun, O. R. (2019). Analysis of gender roles in primary school (1st to 4th grade) Turkish textbooks. *Eurasian Journal of Educational Research*, 79, 1-20.
- Baştürk, M. (2008). *Ders kitaplarının tarihçesi*. Ed. Özcan Demirel ve Kasım Kiroğlu. Konu Alanı Kitap İnceleme. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Bayrakçı, M. (2005). Ders kitapları konusu ve ilköğretimde ücretsiz ders kitabı dağıtım projesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 165, 1-10.
- Castillo, M.A.R., & Cecilia, R.R. (2005-2006). Gender roles in coeducation. *International Journal of Learning*, 12(6), 239-243.
- Çelik, Ö. (2008). *Ataerkil sistem bağlamında toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin benimsenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, P. (2009). *Annesi çalışan ve çalışmayan öğrencilerde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının yetkinlik ve sevecenlik algısı temelinde incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar* (10. basım). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Ereş, F. (2006). Türkiye’de kadının statüsü ve yansımaları. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 40-52.
- Esen, Y., & Bağlı, M. T. (2002). İlköğretim ders kitaplarındaki kadın ve erkek resimlerine ilişkin bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 143-154.
- Flowers, N. (2009). *Compassio Manual on human rights education for children* (2nd edition). Published by the Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe.
- Gümüşoğlu, F. (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet 1928’den Günümüze* (4. Basım). İstanbul: Tarihçi.
- Güneş, Ö. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet ayrımı (1990-2006). *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(2), 81-95.
- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2016-2020), (<https://www.aile.gov.tr/>)
- Karabulut, A. (2021). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından 8. sınıf Türkçe ders kitabının incelenmesi. *Anasay*, 16, 119-131.
- Karakuş, E., Mutlu, E., & Coşkun, Y. D. (2018). Toplumsal cinsiyet açısından öğretim programlarının incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11, 31-54.
- KGSB (2018). *Kadının güçlenmesi strateji belgesi ve eylem planı* (2018-2023). Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

- Kükreler, M., & Kıbrıs, İ. (2017). CEDAW öncesi ve sonrası ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği faktörünün değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1369-1383.
- İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı, <https://mufredat.meb.gov.tr/>
- Özdemir, E., & Karaboğa, A. B. (2019). Ortaokul matematik ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 760-781.
- Özer, D. A., Karataş, Z., & Ergün, Ö.R. (2019). İlkokul (1-4. sınıf) Türkçe ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 79, 1-20.
- Sönmez K., & Dikmenli, D. (2021). İlkokul sosyal bilgiler ders kitabının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(1),434-458.
- Tietz, W. M. (2007). Women and man in accounting textbooks exploring the hidden curriculum. *Issues in Accounting Education*, 22, 3, 459-480.
- Unan, N. (1959). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri II (1906-1938)*. Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Basım). Ankara: Seçkin.